

Poznań, 1 sierpnia 2022 roku

dr hab. Natalia Walter, prof. UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu
Wydział Studiów Edukacyjnych
Zakład Edukacji Medialnej

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ MGR JUSTYNY ROGOWSKIEJ

**P.T.: *NOWE TECHNOLOGIE W DOŚWIADCZENIACH OSÓB NIEWIDOMYCH.
PERSPEKTYWA PEDAGOGICZNA***

**PRZYGOTOWANEJ NA WYDZIALE NAUK SPOŁECZNYCH UNIWERSYTETU GDAŃ-
SKIEGO POD KIERUNKIEM PROF. UG DR HAB. GRAŻYNY PENKOWSKIEJ**

Niniejsza recenzja została przygotowana na zlecenie Rady Dyscypliny Pedagogika Uniwersytetu Gdańskiego, zgodnie z umową o dzieło. Jej przedmiotem jest opracowanie recenzji rozprawy doktorskiej mgr Justyny Rogowskiej na temat "Nowe technologie w doświadczeniach osób niewidomych. Perspektywa pedagogiczna", napisanej pod kierunkiem dr hab. Grażyny Penkowskiej, prof. UG.

TŁO DYSERTACJI

Jesteśmy obecnie świadkami dynamicznego rozwoju technologii wspomagających (ang. *assistive technology*; AT), który wynika z samego rozwoju technologicznego, ale też z rosnącej świadomości na temat praw osób z niepełnosprawnościami i społecznej potrzeby ułatwiania im dostępu do edukacji, interakcji społecznych czy pracy. Podjęty przez mgr Justynę Rogowską temat dysertacji jest zatem ważny społecznie, pedagogicznie, ale też ekonomicznie. W wielu przypadkach bowiem zapewnienie technologii wspomagających umożliwia dzieciom uczenie się w szkołach masowych, a dorosłym – podejmowanie pracy.

Technologie wspomagające to pojęcie bardzo szerokie, obejmujące swym zakresem rozwiązania umożliwiające lub ułatwiające samodzielność osobom

z niepełnosprawnościami. Dedykowane są szczególnie tym, u których niepełnosprawność powoduje ograniczenia lub wyzwania w zakresie ich aktywności w życiu codziennym, przez co konieczna staje się specjalna pomoc w dziedzinie sensorycznej, motorycznej, poznawczej i/lub językowej (King, 1999; Wendt, & Lloyd, 2011). Technologię wspomagającą można zdefiniować zatem jako „zastosowania nauki, inżynierii i innych dyscyplin, których efektem są procesy, metody lub wynalazki wspierające osoby z niepełnosprawnościami” (Bryant i Bryant, 2003, s. 2).

Metaanalizy Bourne i in. (2020) dostarczyły dane pokazujące, że na całym świecie w 2020 roku około 49,1 miliona było niewidomych, 221,4 miliona ludzi miało umiarkowaną wadę wzroku, 33,6 miliona ludzi miało jej ciężką postać. Uszkodzenie wzroku poważnie wpływa na jakość życia populacji zarówno dzieci, jak i dorosłych. Małe dzieci mogą doświadczać opóźnionego rozwoju motorycznego, językowego, emocjonalnego, społecznego i poznawczego. Z kolei dzieci w wieku szkolnym z wadą wzroku mogą również doświadczać niższych osiągnięć edukacyjnych. Dorośli z wadami wzroku często mają niższy wskaźnik aktywności zawodowej i produktywności oraz wyższy wskaźnik depresji i lęku (WHO, 2021). Faktem jest natomiast, iż osoby niewidome i słabowidzące mogą funkcjonować tak samo dobrze, jak widzące, zarówno w szkole, jak i w pracy. Jednym ze sposobów przełamywania wspomnianych barier jest dostęp i wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych (wspomagających; AT), będących podstawowym narzędziem kreowania, dystrybuowania i wymiany wiadomości.

Dlatego też pozytywnie oceniam dobór tematyki i koncepcję dysertacji doktorskiej mgr Justyny Rogowskiej.

STRUKTURA PRACY

Rozprawa doktorska mgr Justyny Rogowskiej składa się z części teoretycznej oraz empirycznej, poprzedzonej prawidłowo skonstruowanym rozdziałem metodologicznym. Jest to prawidłowy, klasyczny układ prac naukowych stosowany w dyscyplinie pedagogika. Dysertacja liczy 223 strony wraz z załącznikami. Część teoretyczną stanowią cztery rozdziały. Następnie zaprezentowane zostały metodologiczne podstawy badań własnych oraz rozdział z analizą wyników badań. W podsumowaniu znalazło się zakończenie, a także wnioski z badań i rekomendacje. Literatura liczy około 140 pozycji, w znaczącej większości w języku polskim. Język pracy jest poprawny, choć zdarzają się drobne usterki, zwłaszcza interpunkcyjne.

OCENA MERYTORYCZNA

Dysertację mgr Justyny Rogowskiej rozpoczyna poprawnie naukowo przygotowany wstęp, który zawiera uzasadnienie wyboru tematu, a także opis zawartości pracy. Autorka, co zasługuje na uznanie, wielokrotnie podkreśla w nim autonomię osób z niepełnosprawnościami. Starannie tłumaczy, jak i dlaczego rozumie niepełnosprawność (odnosząc się do najnowszych opracowań), koncentrując się na możliwościach funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami zdecydowanie bardziej niż na ograniczeniach. Takie myślenie jest głęboko humanistyczne i niezwykle adekwatne do aktualnej wiedzy pedagogicznej, a także podejmowanych działań społecznych w zakresie inkluzji. Nie zabrakło tu także wątku autobiograficznego. We wstępie mgr Justyna Rogowska przedstawia również założenia badawcze. Omawiając strategię jakościową, którą zastosowała, posłużyła się daleko nieuprawnionym stwierdzeniem (str. 10): „W przypadku strategii jakościowej badacz jest zwolniony z zachowania reprezentatywności próby. Daje mu to możliwość tworzenia uogólnień na podstawie zebranego materiału”. Strategia jakościowa nie służy uogólnianiu wniosków i nie uprawnia do ekstrapolacji wyników na ogół społeczeństwa. Odnosimy ją wyłącznie do konkretnej grupy badanej – tu: 13 osób, stanowiących celowo dobraną próbę badawczą. O ile co do zastosowanej jakościowej strategii badawczej nie mam wątpliwości, tym bardziej, że praca dotyczy doświadczeń osób niewidomych, o tyle dobór próby wymagałby dalszego doprecyzowania. We wstępie przy omawianiu zawartości pracy zabrakło informacji o kluczowych pozycjach bibliograficznych, a także o podmiocie (np. zakładzie, instytucie), w którym prowadzone były badania.

Rozdział pierwszy dotyczy samego pojęcia niepełnosprawności. Autorka sprawnie posługuje się adekwatną literaturą przedmiotu, odnosi się do ogólnie znanych modeli, choć trudno jednoznacznie wywnioskować, który z nich przyjmuje jako punkt wyjścia dla swoich rozważań. Prawidłowo definiuje też samą niepełnosprawność, odwołując się dość dobrze, ale zdecydowanie niewystarczająco, do funkcjonujących w pedagogice specjalnej definicji. Zabrakło tu odniesień do znaczących tekstów, zarówno polskich, jak i zagranicznych autorek i autorów. Z podobną sytuacją mamy zresztą do czynienia w kolejnym rozdziale, dotyczącym charakterystyki osób z dysfunkcją narządu wzroku. Czytając oba pierwsze rozdziały odnosi się wrażenie pewnego niedosytu. Brakuje choćby nawiązania do etiologii niepełnosprawności wzroku, do aktualnych badań i odkryć w tym zakresie. Jeśli praca miałaby

w przyszłości zostać wydana, konieczne jest rozwinięcie pierwszych dwóch rozdziałów i uzupełnienie ich o aktualną literaturę przedmiotu oraz wyniki badań (również anglojęzyczne).

Nieco dokładniej, w rozdziale trzecim, przedstawiona została autonomia osób z dysfunkcją wzroku. Tu zdecydowanie dowiadujemy się więcej o sposobie myślenia Autorki i jej osobistych przekonaniach. Pewnym rozczarowaniem jest znów niedostatek źródeł, a także ograniczenie ostatniego podrozdziału dotyczącego wsparcia społecznego osób z niepełnosprawnością wzroku do działalności wybranych organizacji pozarządowych. Oczywiście, wątek ten jest niezwykle ważny, ale nie wyczerpuje innych form wsparcia pozainstytucjonalnego. Brakuje odniesień do strukturalnych sieci wsparcia społecznego, czyli na przykład do grona rodzinnego, współpracowników, przyjaciół etc., a także do wsparcia, które można uzyskać online, co było szczególnie dostrzegalne w okresie pandemii Covid-19.

Kluczowym dla tematyki dysertacji rozdziałem teoretycznym jest czwarty, dotyczący technologii informacyjno-komunikacyjnych w życiu osób z niepełnosprawnością wzroku. Niestety i tu zabrakło sztanदारowych pozycji literatury światowej, dotyczących technologii wspomagających/towarzyszących (ang. assistive technology, AT). To pojęcie zresztą praktycznie nie występuje w rozprawie. W ostatnich dziesięcioleciach podjęto wiele wysiłków, aby opracować rozwiązania (AT), które zapewniają wsparcie dla osób niewidomych i poprawiają jakość ich życia (Manjari, Verma, Singal, 2020, Hersh, Johnson, 2008). Zaletą jest niewątpliwie to, że Autorka omówiła wybrane rozwiązania, choć znów odnosi się wrażenie niezwyklej pobieżności i skrótowości. Doktorantka niestety nie dokonała klasyfikacji istniejących na rynku rozwiązań technologicznych, nie odniosła się do sposobów korzystania z Internetu i mediów społecznościowych, z urządzeń mobilnych, nie nawiązała do standardów dostępnościowych (np. WCAG 2.0) etc. Warto byłoby też wspomnieć, że niewidomi używają obecnie rozwiązań, wykorzystujących uczenie maszynowe i sztuczną inteligencję, które pozwalają na automatyczne rozpoznawanie zawartości ilustracji (Morris et al., 2016). Ponadto z analiz miliona najczęściej linkowanych stron internetowych Grupy WebAIM w 2022 roku wynika, iż 96,8% zbadanych serwisów naruszało wytyczne WCAG 2.0. Już w 1999 roku (!) World Wide Web Consortium (W3C) utworzyło Web Accessibility Initiative (WAI), mającą na celu opracowanie wytycznych zwiększających dostępność stron internetowych. W tym samym roku wydana została

pierwsza wersja wytycznych Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) (Chisholm, Vanderheiden, 1999). Wytyczne WCAG przeznaczone są dla twórców aplikacji internetowych, webmasterów oraz twórców narzędzi do ewaluacji dostępności. Dwanaście głównych zasad podzielonych jest według czterech reguł: postrzegalności (ang. perceivable), funkcjonalności (ang. operable), zrozumiałości (ang. understandable) oraz solidności (ang. robust). Zasady te mówią o sposobach prezentacji treści w aplikacjach. Opisywane są metody dostosowywania multimediów, tekstu, nawigacji, struktury dokumentu oraz zasad implementowania funkcjonalności. Tymczasem wątek tyflointernetu praktycznie w pracy się nie pojawia.

Rozdział metodologiczny, mimo pewnych niedociągnięć, oceniam pozytywnie. Rozpoczyna się on prawidłowo od przedstawienia celu badań, jakim było dokonanie rekonstrukcji doświadczeń osób niewidomych związanych z użytkowaniem nowoczesnych technologii z perspektywy pedagogicznej. Uzasadniając przedmiot badań, Doktorantka odniosła się do kilku wybranych pozycji naukowych polskich, podejmujących wcześniej zbliżoną tematykę. Napisała o nich tak (s. 68): „Przeprowadzony przegląd literatury wskazał, że obecnie brak jest pozycji piśmienniczych traktujących o tematyce udziału nowoczesnych technologii w uzyskaniu autonomii przez osoby niewidome”. Absolutnie nie mogę zgodzić się z tym stwierdzeniem. Pokazuje on niestety największą słabość dysertacji, jaką jest nieodnoszenie się do literatury światowej. Obecnie istnieje mnóstwo badań, które zostały opublikowane w znaczących czasopismach anglojęzycznych, dotyczących omawianej tematyki.

Problemy badawcze zostały wyłonione prawidłowo. Również prawidłowo omówiona została strategia badawcza wraz z metodą biograficzną i jej techniką – wywiadem narracyjnym. Jeśli chodzi o charakterystykę próby badawczej (N=13), nieuzasadnione wydaje się być przedstawianie jej w formie liczbowej (doktorantka obliczyła średnią arytmetyczną oraz odchylenie standardowe, a także rozkłady procentowe wybranych cech). W przypadku badań jakościowych dokonujemy bardziej szczegółowego opisu jednostek. Dane liczbowe niczego nie wnoszą.

Jeśli chodzi o analizę wyników badań, należy podkreślić, że Autorka zgromadziła bardzo obszerny i interesujący materiał badawczy. Na jego podstawie wyłoniła cztery główne kategorie, wokół których uporządkowała treści. Były to: doświadczenia, sposoby radzenia sobie z niepełnosprawnością, życie osobiste i aktywność zawodowa. Z wywiadów wyłoniły się ciekawe biografie, dające nowe światło na

postrzeżenie zastosowania technologii w zróżnicowanych historiach życiowych poszczególnych badanych. Ta odmienność indywidualnych doświadczeń, przy jednoczesnym dostępie do podobnych rozwiązań technologicznych, pozwoliła pokazać wachlarz możliwości technologii wspomagających – ich potencjał, a zarazem modyfikowalność i personalizację. Część tę oceniam bardzo pozytywnie.

Wnioski z badań są chyba naj słabszym fragmentem pracy. Autorka podjęła tu, zresztą bardzo słusznie, próbę odpowiedzi na postawione w części metodologicznej pytania badawcze. Niestety, zamiast uporządkowanych wniosków empirycznych, odnoszących się zarówno do literatury przedmiotu, jak i wyników badań, mamy tylko cytaty z wypowiedzi osób badanych. Dlatego na przykład w odpowiedzi na pytanie: „Jakie znaczenia nadawane są nowym technologiom w codziennym życiu osoby niewidomej?” czytamy: „Nowe technologie mają dla mnie duże znaczenie...” albo „Ja myślę, że to jest w ogóle klucz do drzwi i okno na świat...” itd. Nie ma oczywiście przeciwskazań do tego, by cytować fragmenty wypowiedzi respondentów w celu uzupełnienia konkluzji, natomiast to właśnie od Doktorantki oczekuje się na tym etapie samodzielnej interpretacji wyników, ich pogłębionej analizy i umiejętności łączenia z dotychczasowymi badaniami i teorią. Moje wątpliwości w tym zakresie nieco łagodzą rekomendacje, które zawarte są w końcowej części dysertacji. Zawierają one tak naprawdę właśnie raczej wnioski niż zalecenia/dyrektywy pedagogiczne i pokazują, że Doktorantka potrafi dokonywać podsumowań i je interpretować. Na marginesie, bardzo ważną rekomendacją ogólną byłoby też wspomnienie o tym, że w celu sprawnego, a przy tym rozsądnego i krytycznego korzystania z mediów cyfrowych przez osoby z dysfunkcją wzroku konieczne jest rozwijanie u nich kompetencji cyfrowych. Podążając za Helsper i Eynon (2013) można zwrócić uwagę na cztery szerokie kategorie takich kompetencji: techniczne, społeczne, krytyczne i kreatywne. U osób z dysfunkcją wzroku zwracamy szczególną uwagę na specyficzne kompetencje operacyjne (techniczne) oraz społeczne i osobiste (por. Weigand i in., 2013).

KONKLUZJA (OCENA WRAZ Z UZASADNIENIEM)

Tematyka dysertacji podjęta przez Panią mgr Justynę Rogowską ma, jak wspominałam na początku niniejszej recenzji, ogromne znaczenie pedagogiczne i stanowi kolejny znaczący krok ku badaniom i działaniom zwiększającym autonomię osób z niepełnosprawnościami oraz ich inkluzję społeczną. Zarówno podjęcie tego tematu,

jak i sposób prowadzenia narracji pokazują, że Doktorantka zna, ale przede wszystkim rozumie społeczność osób niewidomych. Być może przyczyniła się do tego jej własna biografia, ale na pewno nie tylko. Należy bowiem podkreślić, że mimo wskazanych w recenzji niedociągnięć i braków, rozprawa doktorska prezentuje dobry poziom ogólnej wiedzy teoretycznej z zakresu pedagogiki (przede wszystkim pedagogiki specjalnej i tyflopedagogiki). Autorka odnosi się do wybranej literatury przedmiotu i umiejętnie ją porządkuje i interpretuje. Potrafi też dokonywać syntez, które wymagają wcześniejszej gruntownej znajomości opracowań teoretycznych z zakresu pedagogiki i psychologii. Ponadto dysertacja pokazuje umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez mgr Justynę Rogowską. Wywód naukowy jest logiczny i uporządkowany, badania zostały zaprojektowane w sposób przemyślany, a ich przeprowadzenie i udokumentowanie wskazują na potencjał badawczy Doktorantki. Sama dysertacja stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, jakim było pytanie: „Jakie są doświadczenia osób niewidomych związane z użytkowaniem nowoczesnych technologii w perspektywie pedagogicznej?”. Strategia jakościowa nie jest łatwa dla początkujących badaczy, ale tak naprawdę tylko ona pozwoliłaby na uzyskanie odpowiedzi na postawione problemy badawcze. Docenić zatem należy determinację Autorki i pokazanie przez nią wieloaspektowości omawianego zagadnienia.

Biorąc pod uwagę przedstawione atuty oraz istotność podjętej problematyki badawczej, przy jednoczesnym uwzględnieniu wskazanych w recenzji słabości i braków, stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Justyny Rogowskiej w wystarczającym stopniu **spełnia wymagania sformułowane w Ustawie z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki** (Dz.U. 2003 nr 65 poz. 595 z późn. zmianami w związku z przepisami ustawy z dnia 3 lipca 2018 r.) i wnoszę o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Natalia Nalter